

Сидорчук Н.Г. А.С.Макаренко і становлення вітчизняної педагогіки // Національна освіта у контексті творчості А.Макаренка: Зб. наук. праць /За ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир: ЖДЦНТІЕІ, 2003.– С. 19-24.

**Сидорчук Н.Г.,
Житомирський педуніверситет
А.С.МАКАРЕНКО І СТАНОВЛЕННЯ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

Перехід України до нових економічних стосунків, конкуренція країн на світовому ринку потребує розвитку наукомістких технологій, що неможливо без підготовки наукових кадрів, здатних до їх створення та реалізації у різних галузях народного господарства. Підготовка наукових кадрів якісно нового рівня забезпечується єдністю навчального та науково-дослідного процесів вищого навчального закладу, розвитком вузівської науки в цілому.

Розв'язання визначених завдань передбачає, з одного боку, створення необхідних умов для творчого росту, підвищення кваліфікації та сучасної перепідготовки викладачів усіх рівнів освіти, з іншого – залучення у систему освіти талановитих педагогів-практиків, здатних на високому рівні здійснювати навчальний процес, проводити наукові дослідження, освоювати нові технології та інформаційні системи, готувати фахівців високого рівня кваліфікації.

Однак на сучасному етапі розвитку системи вітчизняної освіти виникли суперечності між декларуванням необхідності розвитку загальних здібностей педагога щодо вільної орієнтації у складних життєвих, професійних, соціокультурних обставинах реальним станом підготовки (теоретичної та практичної) майбутнього вчителя, спрямованої на усунення стереотипів професійного мислення та поведінки, а також реалізацію його професійної самоактуалізації, на формування готовності педагога забезпечувати не тільки інноваційні, але й творчі процеси в широкому розумінні цього слова.

Останнє зумовлює потребу оновлення системи вищої педагогічної освіти шляхом включення майбутніх педагогів у науково-дослідну діяльність під час навчання у вищому закладі освіти.

Для глибокого розуміння і правильного розв'язання багатьох сучасних проблем підготовки вчителя до наукових досліджень великого значення набуває вивчення, теоретичний аналіз і творче використання досвіду, набутого за весь період розвитку нашого суспільства, народної освіти і вищої педагогічної школи, зокрема. Історичний підхід дає змогу глибше зрозуміти закономірності розвитку визначеної проблеми, її стану та напрямів подальшого вдосконалення.

Етап зародження вітчизняної вищої педагогічної освіти припадає на другу половину ХУІІІ ст. У процесі хронологічно тривалої трансформації протягом ХІХ ст. – початку ХХ ст. створюються її теоретичні основи, розробляється концепція підготовки вчителя як представника *творчої* професії. Впровадження в цей період концепції антропологічного типу вищої освіти (К.Д.Ушинський) та концепції автономного університету (М.І.Пирогов) на початку ХХ ст. визначило ряд важливих відкриттів у галузі теорії і практики підготовки вчителів та викладачів.

Відмова від традиційного формалізму в навчанні супроводжувалася створенням психолого-педагогічних передумов для організації аутодидактичної науково-дослідної роботи студентів. Поєднання наукових знань з підготовкою до практичної роботи у різних типах педагогічних навчальних закладів (університетах, інститутах, факультетах, кафедр, курсів) задовольняло як потреби педагогічної діяльності, так і особисті інтереси та сучасні вимоги наукової освіти (1; 16, 39). Саме за таких історичних умов проходило формування

видатного вітчизняного педагога А.С. Макаренка.

Ім'я А.С.Макаренка в першу чергу пов'язують з його практичною діяльністю, яку він розпочав як помічник учителя двокласного залізничного училища у м. Крюкові і з якою було пов'язане майже все його життя. Однак слід відзначити, що всі, апробовані у практичній діяльності педагогічні набутки, отримали серйозне теоретичне обґрунтування у його педагогічних творах наукового спрямування.

Нелегким був шлях А.С.Макаренка як науковця. Багато і плідно він працював, навчаючись на педагогічних курсах, які закінчив з оцінкою "дуже добре". Пізніше, навчаючись у Полтавському педагогічному інституті (як згадував його перший ректор А.К.Волнін), Антон Семенович був найактивнішим та найвимогливішим читачем інститутської та інших бібліотек, активним учасником педагогічних конференцій.

В.Н.Тарасов, викладач історії у Полтавському педагогічному інституті того часу, зауважував, що "А.С.Макаренко мав велике бажання, прагнення до поглибленого засвоєння дисциплін. Він глибоко вивчав рекомендовану літературу, читав багато книжок та працював з першоджерелами, іноді додаючи до них свої коментарі"(2, 19).

За час навчання в інституті Антон Семенович, як він сам писав потім в додатку до заяви до Центрального інституту організаторів народної освіти (1922р.), отримав хорошу підготовку з природознавства («дуже добре володію матеріалом в галузі фізіології тварин та рослин»); загальної біології («декілька разів прочитав всього Дарвіна, знаю праці Шмідта та Тімірязєва, знайомий з новітніми виявами дарвінізму. Читав Мечнікова та інше»); географії («знаю прекрасно промислове життя світу та порівняльну географію. Вільно почуваюсь у галузі економічної політики, знайомий з її історією та зародками майбутніх форм»); соціології, політичної економії та історії, логіки, психології («читав все, що є в перекладі»). Найулюбленішим його предметом була історія («майже напам'ять знаю Ключевського та Покровського. Декілька разів читав Соловйова. Добре знайомий з монографіями Костомарова та Павлова-Сильванського»)(2, 19-20).

Саме так закладалися основи фундаментальних знань, які стали підґрунтям для реалізації виховного процесу з учнями.

У 1917-1920 рр. в Україні почалася жорстока міжусобна боротьба: громадянська війна, численні інтервенції і контрреволюції всіх відтінків та погроми вносили хаос і анархію в соціокультурну ситуацію в державі. Життя ставило питання, на які педагог-практик не знаходив відповідей у педагогічній літературі того часу. Тому й виникла думка про побудову, впровадження та наукове обґрунтування нової теорії виховання підростаючого покоління.

Спираючись на 16-річний досвід успішної учительської діяльності та хороше знання педагогічної теорії, Антон Семенович шукав нові форми навчання, праці та культурно-масової роботи з дітьми. Йому вдалося реалізувати ефективну систему виховання, яка дозволила перевиховувати безпритульних дітей та правопорушників. Протягом тривалого часу А.С.Макаренко випробовував розроблену ним теорію колективу у практиці роботи колонії імені М.Горького, Курязькій колонії та комуні ім.Ф.Е.Дзержинського.

У 20-30-ті роки в радянській Україні починається й перебудова педагогічної освіти та підготовки вчителя нового суспільства. Важливо, що вже в той час одне з положень Інструкції НКО України про реорганізацію навчального процесу в учительських семінаріях та інститутах поряд з вивченням загальноосвітніх та спеціальних предметів передбачало розвиток "...звички і любові до продуктивної праці" у майбутніх учителів (3, 29), тобто спрямування їх до творчого пошуку.

Одним із дієвих заходів щодо реалізації визначених вимог уряду було визнання в колонії ім. М.Горького повноважень педагогічної ради з ознаками *наукпедкома*, що передбачало не тільки право оцінки та випуску вихованців, але й оцінки роботи вихователів. Антон Семенович завжди сам був в курсі сучасних подій та уважно слідкував за тим, щоб учителі постійно підвищували рівень своїх знань та використовували їх на практиці.

Саме в цей час у журналі “Робітник освіти” з’являється стаття-нарис “Через працю та самоорганізацію – до нового життя”. Вона займає особливе місце в творчій спадщині А.С.Макаренка, оскільки була першим теоретичним узагальненням життя та діяльності колонії ім. М.Горького (у попередніх його публікаціях висвітлювалися лише окремі питання життя дитячого колективу колонії).

У зв’язку з необхідністю збільшення кількості місць для вихованців дитячих будинків та виховних колоній багато уваги приділяв Антон Семенович розробці *проектів їх реорганізації* на основі створення виховного закладу в умовах господарства, з застосуванням творчої енергії та сил вихователів.

Практика роботи у виховній колонії визначила необхідність побудови навчального процесу з дітьми за особливими навчальними програмами, оскільки більша увага приділялася організації трудової діяльності вихованців. На початковому етапі роботи колонії використовувалися програми, які будувалися за інтересами, виявленими вихованців. Однак в 1926/1927 навчальному році під керівництвом та безпосередньою участю А.С.Макаренка з метою покращення теоретичної підготовки учнів були створені *нові програми*, детально розроблені *плани занять*, більше уваги педагогічний колектив став надавати теорії навчання.

Особливе значення надавав педагог особистості окремого вихованця. У доповіді на Першій Всеукраїнській конференції дитячих містечок, яка проходила в м. Одеса з 30 вересня по 5 жовтня 1926 року на базі Першого одеського дитячого містечка ім. ІІІ Інтернаціоналу, він представив *наукове обґрунтування причин конфліктів між особистістю та суспільством*. На його думку, вони завжди обумовлені суспільством, але мають безпосереднє відношення до особистості, оскільки суспільство не зацікавлене перевіряти свої вимоги. Тому завдання вихователя полягає у встановленні нормальних стосунків між особистістю та суспільством, у створенні нової системи мотивації, нових рефлексів(2, 40).

Система виховання, яка була реалізована у колонії ім. М.Горького, викликала цілий ряд суперечок. У боротьбі за існування колективіського виховання А.С.Макаренко продовжував її подальшу систематизацію та узагальнення. Так у листі до завідувача Головного управління соціального виховання НКО УРСР (1928 р.) він обґрунтовує її ефективність на основі визначення десяти основних компонентів, серед яких: особлива організація первинних колективів на основі виробничого принципу; самоуправління; виховання не тільки трудових, але й організаторських навичок вихованців; дисципліна тощо. Саме у цих положеннях було відбито найбільш суттєві моменти розробленої та апробованої протягом декількох років системи виховання дітей та підлітків. Вони були основою педагогічної діяльності А.С. Макаренка.

У березні 1928 року проект основних принципів виховання підростаючого покоління був представлений на розгляд в Український науково-дослідний інститут педагогіки. Документ мав чітку технологічну структуру (від мети до результату). В процесі обговорення співробітники інституту висловили ряд зауважень, з якими принципово не погоджувався А.С.Макаренко (він однозначно відстоював позицію виключення застосування будь-якого покарання та примусу). Але чітка аргументація власної позиції та толерантна поведінка педагога-практика стали підставою для визнання Антона Семеновича віртуозом в галузі педагогічної техніки у доповіді директора інституту.

З 1927 р. Інститут методів шкільної роботи (м. Москва), який у 20-ті роки вважався провідним науковим педагогічним центром у країні, започаткував видання збірника “Проблеми наукової педагогіки”, у якому проходила дискусія з приводу найважливіших проблем педагогіки. Основною метою цього обговорення була розробка ряду наукових проблем в галузі педагогіки, розв’язання яких давало б можливість визначити фундаментальне наукове підґрунтя для реалізації виховної роботи.

У цей період А.С.Макаренко також ретельно аналізував актуальні проблеми педагогічної теорії і практики, а саме, стан та шляхи подальшого розвитку процесу

виховання у нових соціальних умовах. Свідченням зазначеного факту є його незавершена стаття “Про деякі проблеми теорії та практики виховання”, написана педагогом у період між листопадом 1927 р. та червнем 1928р. У ній визначилась гострота його полеміки з представниками офіційної педагогічної науки 20-х років.

З 1 липня 1935 р. А.С.Макаренко був переведений в апарат НКВС УРСР та призначений на посаду заступника начальника відділу трудових колоній з виховної роботи. Таке призначення для нього було несподіваним та не цікавим, оскільки він звик працювати з конкретним дитячим колективом. З іншого боку, маючи більше часу, Антон Семенович відразу вирішує написати конкретні поради щодо організації виховної роботи в дитячих закладах, спираючись на власний досвід роботи в колонії ім. М.Горького та комуні ім.Ф.Е.Дзержинського. Фактично це була його перша серйозна завершена науково-педагогічна робота. Вона була видана у 1936 р. невеликим тиражем під назвою “Методика організації виховного процесу”. Форма та зміст даної публікації визначались її практичною спрямованістю: вона призначалась широкому колу педагогів дитячих будинків та трудових колоній як організаційно-методичні рекомендації, які мали допомогти практичним працівникам більш раціонально організовувати та проводити виховну роботу в дитячих виховних закладах.

Праця охоплює всі основні питання життєдіяльності дитячого виховного закладу. У ній подано чіткі рекомендації щодо організаційної побудови колективу, детально аналізується технологія самоуправління в загоні та в дитячому виховному закладі в цілому. Значний практичний та теоретичний інтерес являють собою рекомендації відносно загальних зборів, Ради колективу, санкомісії та активу.

Особливу увагу А.С.Макаренко приділив питанням дисципліни та режиму, покарань та засобів впливу, організації педагогічного центру в дитячому виховному закладі. У роботі представлені загальні принципи організації культурно-масової роботи у дитячому закладі (організація гуртків та колективів художньої самодіяльності, функціонування так званої “вільної майстерні” тощо).

Багато уваги автор приділяє стилю роботи з колективом. Детальні рекомендації подаються щодо роботи вихователів: вимоги до них, форми їх роботи. Обґрунтовується сутність та переваги паралельної педагогічної дії, як важливого принципу педагогіки.

Даний методичний посібник, хоч і мав конкретного адресата – працівників дитячих трудових колоній системи НКВС, вийшов далеко за межі інструктивно-методичного листа. Він написаний на високому рівні науково-теоретичного узагальнення та обґрунтування. В ньому розкриті найбільш важливі питання та положення педагогіки того часу, які були блискуче реалізовані А.С.Макаренко у комуні ім. Ф.Е.Дзержинського. Посилання на цей досвід забезпечують максимальну конкретність, переконливість порад автора.

Після виходу друком “Педагогічної поеми” громадськість ставила високі вимоги перед видатним педагогом не тільки щодо написання нових художніх творів, але й *створення наукової методики* виховання підростаючого покоління. Бажання займатися літературною та науковою роботою стало підставою для подання у 1936 р. А.С.Макаренко рапорту керівництву НКВС УРСР щодо звільнення з посади на умовах надання у подальшому безкоштовних консультацій щодо організації виховних дитячих закладів. Лише у 1937 р. Антон Семенович отримує дозвіл на звільнення та переїжджає на постійне місце проживання у Москву.

Написання статей на педагогічні та громадсько-політичні теми, робота над новими художніми та педагогічними творами чергувалась з виступами перед читачами, лекціями перед педагогами та батьківською громадськістю.

Особливої уваги серед праць, написаних у цей період заслуговує “Книга для батьків”, у якій, як зазначав А.С.Макаренко, простими словами на прикладах хороших та поганих батьків розказано, як необхідно здійснювати виховання, яких помилок слід уникати, як знаходити середину між суворістю та ласкою, зміцнювати батьківський авторитет.

У 1937 р. на замовлення редакції “Педагогічна пропаганда для батьків” Всесоюзного

радіо А.С.Макаренко підготував цикл лекцій щодо висвітлення актуальних питань педагогіки сімейного виховання. Серед них: “Загальні умови сімейного виховання”, “Про батьківський авторитет”, “Дисципліна”, “Гра”, “Сімейне господарство”, “Виховання у праці”, “Статеве виховання”, “Виховання культурних навичок”.

У 1940 р. лекції були опубліковані у вигляді окремих статей в газетах “Известия” та “Учительская газета” та у цьому ж році вийшли окремою книгою під редакцією Г.С.Макаренко (дружини А.С.Макаренка) та професора В.М.Колбановського.

Позитивні відгуки педагогів, батьків та інших читачів отримала стаття А.С.Макаренка “Проблеми виховання у радянській школі” (Правда. – 1938. – 23.03). Вона займає особливе місце у спадщині педагога, оскільки в ній визначено шляхи реалізації розроблених педагогічних ідей у практику роботи масової школи, найбільш серйозним недоліком якої автор вважав відсутність спільного колективу педагогів, учнів, родини.

Протягом свого життя А.С.Макаренко поєднував художню роботу з педагогічною, громадською з науковою. Не всі його задуми були реалізовані: не написані ще три частини “Книги для батьків”, не створена “Методика комуністичного виховання”, не завершена робота над кіносценаріями та запланованими художніми творами. Однак в кожній з названих галузей він був передовиком, новатором, а його творча спадщина відкриває нові горизонти для подальшого удосконалення та розвитку теорії та практики не тільки виховного процесу підростаючого покоління, але й підготовки до професійної діяльності майбутніх педагогів.

Література

1. Князев Е.А. Развитие высшего педагогического образования в России (вторая половина XVIII – начало XX века): Автореф. дис. на соиск. учен. степ. докт. пед. наук (13.00.01) – Москва, 2002. – 46 с.
2. Ярмаченко Н.Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С.Макаренко. – К., 1989. – 191 с.
3. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985рр.) - К.: Либідь, 1992. - 196с.